

MURÂBAHA

s. 5-40; *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, V/2, Cidde 1409/1988, s. 965-1600; Kemâl Tevfik M. el-Hattâb, "el-Ḳabz ve'l-İlzâm bi'l-va'd fi 'aḳdi'l-murâbaḥa li'l-âmir bi's-şirâ' fi'l-fıkhi'l-İslâmî", *Mû'te li'l-buḥûş ve'd-dirâsât*, XV/1, Mûte 2000, s. 233-259; "Murâbaḥa", *Mv.F.*, XXXVI, 318-328.

İBRAHİM KÂFİ DÖNMEZ

MURABBA

(م ر ب ع)

Divan şiirinde,
dörder mısralık bendlerden oluşan
musammat nazım şeklindeki manzume
(bk. MUSAMMAT).

MURABBA BESTE

(bk. BESTE).

MURÂBIT

(bk. RİBÂT).

MURÂBITLAR

(المرابطون)

Kuzey Afrika, Endülüs
ve Balear adalarından hüküm süren
Berberi hânedanı ve devleti
(1056-1147).

Hânedan adını, din âlimi Abdullah b. Yâsîn'in Senegal nehri üzerindeki bir adada inşa ettirdiği "ribât"tan almıştır. Devleti kuran kabilelerden Lemtûne'ye nisbetle ed-Devletü'l-Lemtûniyye, mensupları yüzlerini bir peçeyle örttükleri için el-Mütelessimûn, el-Mülessimûn diye de isimlendirilir. Kuzey Afrika, V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında Zenâte kabilesinden müstakil emirlikler tarafından yönetiliyordu. Sanhâce'den Cüdâle'nin reisi Yahyâ b. İbrâhim 427'de (1036) hac dönüşü Kayrevan'da Mâlikî fakihî Ebû İmrân el-Fâsî ile görüşürken, III. (IX.) yüzyılda İslâm'a girmekle birlikte dinî kültür bakımından zayıf kalan bu kabileler arasında tebliğ faaliyeti başlatmayı düşündüğünü söyleyince Ebû İmrân talebesi Veccâc b. Zellû'nun bu konuda kendisine yardımcı olacağını bildirdi. Veccâc da bu iş için talebelerinden Abdullah b. Yâsîn el-Cezûlî'yi görevlendirdi. Önce Cüdâle, ardından Lemtûne kabilesinin yurduna giden Abdullah b. Yâsîn, olumlu bir sonuç alamayınca Lemtûne kabilesi liderlerinden Yahyâ b. Ömer'le ve diğer bazı talebeleriyle birlikte Senegal nehri üzerindeki bir adaya yerleşip burada bir ribât yaptırdı. Talebeleriyle beraber tebliğ ve cihad

hareketi başlatarak Cüdâle ve Lemtûne başta olmak üzere Sanhâce'ye mensup kabileleri itaat altına aldı (434/1042-43). Dinî otoriteyi elinde tutan Abdullah ordunun kumandanlığına Cüdâle'nin reisi Yahyâ b. İbrâhim'i, o ölünce de Yahyâ b. Ömer'i getirdi. 445 (1053) yılında Batı Sudan-Kuzey Afrika kervan yolunun önemli ticaret merkezi Sicilmâse zaptedildi. Abdullah b. Yâsîn, Yahyâ b. Ömer'in ölümü üzerine yerine kardeşi Ebû Bekir'i tayin etti (447/1055). Ebû Bekir kuzeye yönelerek Fâtîmîler'in elindeki Sûs bölgesinin merkezi Târûdânt'a hâkim oldu. Ardından Mağrib-i Aksâ'ya giren Abdullah b. Yâsîn'e bağlı kuvvetler Ağmât'ı Zenâte'nin elinden aldılar ve burayı geçici başşehir edinerek Murâbitlar Devleti'ni kurdular (448/1056). Batı Sudan'daki Gâne Krallığı topraklarına girip Evdeguşt şehrini işgal ettiler. Daha sonra iki kol halinde kuzeydeki Gumâre ve putperest Bergavâta kabilelerinin üzerine yürüdüler.

Abdullah b. Yâsîn'in ölümünün (451/1059) ardından Ebû Bekir b. Ömer önce Bergavâta'ya itaat altına aldı, Lemtûne ile Cüdâle arasında önemli bir ihtilâf çıktığı duyulunca Fas bölgesinin yönetimini amcazâdesi Yûsuf b. Tâşfîn'e bırakıp bu ihtilâfı çözmek için Sahrâ'ya gitti (453/1061). Ertesi yıl Merakeş şehrinin inşaatını başlatan Ebû Bekir, 460 (1068) yılına kadar Rif'ten Tanca'ya uzanan bölgeyi kontrol altına almayı başardı. Daha sonra Sudan'a yönelip Gâne Devleti'ne bağlı birçok merkezi ele geçirdi. Dönüşte Merakeş yakınlarında Yûsuf b. Tâşfîn ve kalabalık ordusu tarafından karşılandı (465/1073). Yûsuf'un ordusunun ihtişamını görünce endişeye kapılan Ebû Bekir devlet ricâlinin önünde tahtını Yûsuf'a devrettiğini açıkladı ve ordusunun başında tekrar Sahrâ'ya döndü. 469 (1076-77) yılında Gâne Devleti'nin başşehirini hâkimiyeti altına aldı, İslâmiyet'i kabul eden kralını makamında bıraktı. Emirindeki birlikler kısa sürede Batı Sudan'ı ve bölgedeki altın madenlerini ele geçirdi. Bölge halkının büyük bir kısmı İslâmiyet'i bu dönemde kabul etti. Ebû Bekir 480'de (1087) öldü.

Öte yandan Yûsuf b. Tâşfîn, Mağrib-i Aksâ'nın önemli sahil şehri Tanca'ya ele geçirdi (470/1077-78) ve Mağrib-i Evsat'a yönelerek Vecde (Vücede), Tilimsân ve Vehrân'ı alıp Cezayir şehrine kadar ulaştı (1080). Cezayir'de günümüze ulaşan bir cami (el-Câmiu'l-kebîr) inşa ettirdi. Daha sonra Sebte'ye (Ceuta) hâkim oldu (477/1084). Tuleytula'nın (Toledo) işgalinden sonra Kastilya (Castilla) ve Aragon krallıkları karşısın-

da zor duruma düşen Endülüs'teki müslüman emirlikler Yûsuf b. Tâşfîn'den yardım istediler. On üç Endülüs emirinin imzaladığı davet mektubunu alan Yûsuf, Cezîretülhadrâ'nın (Algeciras) kendisine verilmesi şartıyla Endülüs'e geçti (479/1086). İşbiliye (Sevilla), Gırnata, Mâleka (Malaga) ve Batalyevs'ten (Badajoz) gelen Endülüs kuvvetlerinin katıldığı ordusuyla Zellâka'da (Sacralias) Kastilya kralına karşı kesin bir zafer kazandı (12 Receb 479 / 23 Ekim 1086). Yaklaşık bir asırdır zaferi unutan Endülüs müslümanlarını yok olmaktan kurtaran Yûsuf, hıristiyan yayılmasını durduran bu zaferin ardından Abbâsi Halifesi Muktedî-Biemrillâh'tan "emîrül-müslimîn" ve "nâsirüddin" unvanlarını aldı. Mağrib'de nâib olarak bıraktığı oğlu Ebû Bekir'in öldüğünü duyunca hemen Merakeş'e döndü. Bağdat Abbâsi Halifesi Müstazhir-Billâh'a elçi gönderip saltanatının meşruiyeti için ondan menşur istedi. Ardından halife ve kendisi adına para bastırıldı, hutbelerde onun adını da okuttu. Yûsuf, müslüman emirlerin yeniden birbirleriyle mücadeleye girmesi ve Kastilya kralının tekrar saldırılara başlaması üzerine 481 (1088) yılında ikinci defa Endülüs'e geçti. Gazzâlî ve İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî gibi fakihlerin, anlaşmazlığa düşen ve birbirlerine karşı hıristiyan krallıklardan yardım isteyen Endülüs emirleriyle savaşmanın câiz olduğuna dair fetva vermeleri üzerine 483'te (1090) üçüncü defa Endülüs'e geçen Yûsuf b. Tâşfîn, Gırnata ve Mâleka'yı zaptettikten sonra Kuzey Afrika'ya döndü. Endülüs'te bıraktığı kuvvetler, Kastilya kralıyla anlaşan Abbâdî Emîri İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın elinden Kurtuba ve İşbiliye'yi, Zünnûniler'den başşehir Belensiy'e'yi ve Eftasiler'den Batalyevs'i aldı. Bu sırada Balear adaları da ele geçirildi. Böylece anlaşma yapılan Sarakusta Hüdîleri hariç Endülüs'teki müslüman emirliklerin toprakları Murâbit ülkesine katılmış oldu. Yûsuf, 496 (1103) yılında iki oğlu Ebû Tâhir Temîm ve Ali ile birlikte tekrar Endülüs'e geçti. Kurtuba'da kumandan, vali ve kabile reislerini toplayarak onlara oğlu Ali'yi veliaht tayin ettiğini açıkladı ve ona biat etmelerini istedi. 17.000 kişilik bir orduyu önemli merkezlere dağıtıp Mağrib'e döndü. Kısa bir süre sonra Merakeş'te öldü (3 Muharrem 500 / 4 Eylül 1106).

Yûsuf b. Tâşfîn dönemin en büyük İslâm devletlerinden birini kurmuş ve birbirleriyle mücadele eden küçük emirliklere bölünmüş Mağrib'de siyasi birliği tesis ederek ülkesinin sınırlarını Tunus'tan At-

las Okyanusu'na, Nijer nehrinden İspanya'da Ebro nehrine kadar genişletmiş, Endülüs'te sona ermek üzere olan İslâm varlığının devamını sağlamıştır. Murâbitlar'ın Endülüs'teki hâkimiyeti yarım asırdan fazla devam etmiş, bu sürenin ilk yirmi beş yılında istikrar sağlanmış ve hıristiyan krallıklara karşı önemli başarılar elde edilmiştir. İkinci dönemde fakihlerin, mahallî emirlerin ve ağır vergilerden bunalan halkın Murâbitlar'dan desteğini çekmesi ve aleyh-teki faaliyetleri yüzünden karışıklıklar çıkmış, bundan istifade eden hıristiyanlar Murâbitlar karşısında üst üste başarılar kazanmaya başlamıştır. Kastilya Krallığı bir Haçlı ordusuyla Meriye'yi (1147), Katalonya Kontluğu da Turtüşe (1148) ve Lâride'yi (1149) ele geçirmiştir. Hıristiyan istilâsının hızla yayıldığı bu dönemde Endülüs müslümanlarının imdadına bu defa Muvahhidler yetişmiştir.

Babasından zengin bir hazine ve güçlü bir ordu devralan Ali b. Yûsuf Endülüs'teki cihad hareketini devam ettirdi. Onun Endülüs'e ilk geçişinde Kastilya'ya karşı kazandığı Uclés (Uklic) zaferi Murâbitlar'ı İspanya'da gücünün doruğuna çıkardı (501/1108). Endülüs'e ikinci geçişinde Tuleytula'yi kuşattı; ancak güçlü bir direnişle karşılaşınca muhasarayı kaldırmak zorunda kaldı (506/1112-13), bununla birlikte Madrid ve civarındaki bazı merkezler ele geçirildi. Beş yıl sonra Üşbüne (Lizbon) alındı ve Hûdîler'in merkezi Sarakusta ilhak edildi. 1116 yılında Pisa, Cenova, Berşelüne (Barselona) ve bir yıl önce mütefrik güçlerinin eline geçen Mayurka, Minorca ve Yâbise adaları geri alındı. Ertesi yıl Sarakusta, Aragon kralının himayesine sığınmış olan Sarakusta Emîri Abdülmelik İmâdüddeve ve Aragon orduları tarafından işgal edildi. Bir yıl sonra Abdülmelik'i şehirden çıkaran Aragon kralı, üzerine gönderilen Murâbit ordularını bozguna uğrattı. 515'te (1121) Kurtuba'da çıkan isyanı ve karışıklıkları bastırmak için bir defa daha Endülüs'e geçen Ali b. Yûsuf, İbn Tûmert'in Sûs'ta isyan ettiğini öğrenince Mağrib'e dönmek zorunda kaldı. Üç yıl sonra Sûs bölgesini eline geçiren İbn Tûmert liderliğindeki Muvahhidler, Merakeş'e saldırılar düzenlemeye başladılar. Endülüs'te Aragon Kralı Gırnata'daki hıristiyanların teşvikiyle Gırnata'ya kuşattıysa da şiddetli bir savunmayla karşılaşınca geri çekilmek zorunda kaldı (1127). Murâbitlar 534'te (1139-40) Muvahhidler'e karşı büyük bir zafer kazandılar. Ancak Ali b. Yûsuf'un son yıllarında Mağrib'deki merkezlerin büyük bir kısmı

Muvahhidler'in eline geçti. Otuz yedi yıl hüküm süren Ali büyük ölçüde Mâlikî fakihlerinin tesiri altında kalmış, bu dönemde onların etkisiyle kelâm ve felsefe yasaklanmış, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i başta olmak üzere bazı kitaplar yakılmıştır. Ali b. Yûsuf imar işlerine önem vermiş, Merakeş şehri genişletilip büyük bir başşehir haline dönüştürülmüştür.

537'de (1143) ölen Ali b. Yûsuf'un yerine tahta çıkan oğlu Tâşfin iki yıl kadar süren hükümdarlık dönemini Muvahhidler'le savaşıarak geçirdi. Bu savaşlarda hıristiyan birliklerinin kumandanı Reverter'den büyük yardım gördü. Ancak bu kumandanın gayretleri devleti yıkılmaktan kurtarmaya yetmedi. Merakeş'in güneyindeki dağlık bölgeyi ele geçiren Abdülmü'min el-Kûmî liderliğindeki Muvahhidler 538 (1144) yılında kazandıkları zaferle Murâbitlar'a ağır bir darbe vurdular. Yenilginin ardından Tilimsân yakınlarında Muvahhid kuvvetlerine karşı iki ay boyunca direnen Tâşfin b. Ali, Tilimsân'ı terk ederek Vehrân'a (Oran) sığındı. Sahilde yaptırmış olduğu müstahkem kalede Muvahhid kuvvetleri tarafından sıkıştırılınca geceleyin tek başına kaçmaya çalışırken bir uçurumdan düşerek öldü (Ramazan 539 / Mart 1145). Tâşfin'in öldüğü duyulunca Merakeş'te küçük yaştaki oğlu İbrâhim'e biat edildi, ancak amcası İshak b. Ali onun hükümdarlığını tanımadı. Bunun üzerine Merakeş'te iç savaş başladı. Muvahhid kuvvetleri Fas, Miknâse, Selâ şehirlerini ve nihayet Merakeş'i ele geçirerek İshak b. Ali ve İbrâhim b. Tâşfin'i öldürüp Murâbitlar'ı ortadan kaldırdılar (18 Şevval 541 / 23 Mart 1147). Muvahhidler Merakeş'i aldıktan sonra Endülüs'e yöndeldiler. Murâbit hâkimiyetini tekrar kurmaya çalışan Benî Gâniye'den Endülüs Valisi Yahyâ b. Ali el-Messûfî'nin 543'te (1148) Gırnata'da ölümüyle Endülüs'teki Murâbit hâkimiyeti de sona ermiş oldu. Murâbitlar Devleti'nin çöküşü yirmi beş yıl gibi çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiş ve 1121'de başlayan süreç 1147'de tamamlanmıştır. Bununla beraber Benî Gâniye, Murâbitlar adına Balear adaları ve İfrikiye'de VII. (XIII.) yüzyıla kadar hüküm sürmeye devam etmiştir.

Murâbitlar, Zenâte Beberileri'nden birçok kabile veya kabile federasyonunun hâkim olduğu bir mozaik görünümündeki Batı Mağrib'i Mâlikî mezhebine bağlı dinî bir anlayış çerçevesinde birleştirmişler, ilk defa Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'ü hâkimiyeti altına alan güçlü bir devlet kurarak mülûkût-tavâif döneminde çöküşe başla-

yan Endülüs'ün dört asır daha müslümanların elinde kalmasında büyük rol oynamışlardır. Murâbitlar'ın ortaya çıkışı, Fas'ı ve bütün Kuzey Afrika'ya önemli bir bölge haline getirmiştir. Murâbitlar, Kuzey Afrika ve Endülüs İslâm tarihinde önemli rol oynadıkları gibi Sudan, Sahrâ, Moritanya, Mali, Nijer Cumhuriyeti ve Kuzey Nijerya'nın tarihinde izleri günümüze kadar gelen tesirler icra etmişlerdir. İslâm dini Batı Sudan'da Murâbitlar döneminde yayılmış, Tinbüktü ve Cenne şehirleri kısa süre içinde önemli merkezler haline gelmiştir. Murâbitlar döneminde Mağrib'de mimari ve kültürel alanda Endülüs tarzı hâkim olmuştur. Fas'taki Karaviyyîn Camii'nde, Merakeş'teki Kubbetü'l-Bârüdiyyîn ve Tilimsân'da aslı şekliyle bugüne ulaşabilmiş tek Murâbit camisi olan el-Câmiu'l-kebir'de Endülüs mimarisinin açık tesirleri görülmektedir. Murâbitlar Abbâsî halifeliğinin mânevî üstünlüğünü tanımışlar, bayraklarına ve saltanat paralarının üzerine Abbâsî halifesinin adını yazmışlar, hutbelerde onların adlarını da zikretmişlerdir. Komşu müslüman emirliklerle dostane münasebetler kurmuşlardır. Sadece Mısır'da hüküm süren Şîî-Fâtımîler'e karşı mesafeli durmuşlar ve Fâtımî ülkesinden geçen hac yolunu kullanmayıp hac kabilelerini Yukarı Sudan üzerinden Hicaz'a göndermişlerdir.

Teşkilât. Murâbitlar Devleti'nin başında "emîr" veya "emîrü'l-Murâbitîn" unvanlı bir hükümdar bulunuyordu. Yûsuf b. Tâşfin, Zellâka zaferinin ardından "emîrü'l-müslimîn" unvanını almıştır (İbn Ebû Zer', s. 149). Murâbitlar, Yûsuf b. Tâşfin'in oğlu Ali'yi veliaht tayin etmesiyle verasete dayalı saltanat haline gelmiştir. Veliahdın büyük oğul olması şartı bulunmamaktaydı; sultan, ulemâ ve devlet ricâline danışarak oğulları arasından ehil gördüğünü bu makama getirirdi. Mutlak hükümdarlık söz konusu olmakla birlikte Murâbit sultanları baştan itibaren şûrayı vazgeçilmez bir prensip haline getirmişlerdir. Yûsuf b. Tâşfin devlet adamları ve Mâlikî fakihleriyle istişare etmeden karar almazdı. Ulemânın nüfuzu Ali b. Yûsuf döneminden itibaren görülmemiş derecede artmış, hükümdar onların sözünden çıkamaz hale gelmiştir. Murâbitlar Devleti askerî temel üzerine kurulmuştu. Hükümdar, valiler ve kadılar birer kumandandı. Siyasî ve askerî görevler genellikle Lemtûne ve Cüdâle kabilesi liderlerine verildi. Vezir unvanı taşıyan divan kâtiplerinin bir kısmı askerî sınıftan ve sultanın yakın akrabaları arasından, diğerleri mülûkût-tavâif sarayla-

MURÂBITLAR

rında çalışmış İbn Bâcce gibi Endülüslü ilim adamlarından seçilirdi. Dinî, adlî görevlerle divanlarda umumiyetle Endülüslü ilim adamları istihdam edilirdi. Valiler Lemtûne ve Cüdâle reislerinden seçilir, Endülüs'te nâib unvanı taşıyan bir genel vali bulunurdu; bu görev âdet olarak veliahta verilirdi. Gırnata veya Kurtuba'da oturan nâib Endülüs'teki diğer vali ve kadıların tayin ve azil yetkisine sahipti; başkumandanlık yanında mezâlim mahkemesine de başkanlık ederdi. Ülkenin Merakeş'ten sonra ikinci başşehri durumundaki Fas şehri valiliğine sultanın yakınları getirilirdi. Merkez teşkilâtında görevli emîrlerin başında yer alan el-vezîrül-kebîr çeşitli devlet işlerini yürüten ve vezir unvanı taşıyan divan kâtiplerinin başkanıydı. Bu divanlardan Dîvân-ı İnşâ devlet yazışmalarını, Dîvân-ı Ganâim ve Nafakât-ı Cünd askerî işleri, Dîvân-ı Darâib malî işleri yürütür, Dîvân-ı Müstahlas devlet arazilerinin yönetimiyle ilgilenirdi. Murâbitlar kuvvetli bir kara ordusuna ve güçlü bir donanmaya sahipti. Orduda ağırlık süvari birliklerine verilmişti. Yûsuf b. Tâşfîn zamanında süvari birliklerinin mevcudu 100.000'i aşmıştı. Sultan bu kuvvetlerden 17.000'ini Endülüs'te muhtelif şehirlerde yerleştirmiş, sınır boylarında hıristiyanlarla savaşta tecrübe kazanmış Endülüs birliklerini görevlendirmişti. Sebte ve Tanca'nın alınmasının ardından bu iki şehirdeki tersanelerden ve Endülüslü denizcilerden yararlanılarak kuvvetli bir donanma kurulmuştur. Endülüs'e geçişten sonra donanmaya daha da önem verilmiş, denizciliğin güçlenmesi dış ticarete de etkili olmuştur. Murâbit ordusunda önde ok ve mızrak kullanan yaya ve hafif süvari birlikleri, sağ ve sol cenahla merkezde ağır süvari birlikleri görev yapardı. Seçme askerlerden teşkil edilen artçı kısım doğrudan hükümdar veya başkumandan tarafından yönetilirdi. Endülüslü askerler ayrı birlikler halinde savaşa katılırdı.

Kadıllık müessesesi Murâbitlar devrinde son derece önemli bir makam haline gelmiş, bu göreve getirilen ve çoğu Endülüslü olan fakihlere büyük yetkiler verilmiştir. Yûsuf b. Tâşfîn devlet meselelerinde onların görüşünü almayı kural haline getirmişti. Kadıların yetki bakımından valiler, kumandanlar ve diğer devlet ricâlinin önüne geçmesi yıkılış döneminde onları alternatif liderler haline getirmiştir. Nitekim devletin yıkılış esnasında Gırnata, Kurtuba, Mâleka, Belensiye (Valencia) ve Mürsiye'de (Murcia) çıkan isyanlara bu şehirlerin kadınları liderlik etmiştir. Kadıların ba-

şında biri Mağrib'de, diğeri Endülüs'te görev yapan iki başkadı (kâdîlcemâa) bulunurdu. Mağrib başkadásına "kâdî'l-hadra" ve "kâdî'l-Mağrib" de denilirdi. Diğer kadıların tayininde görüşü alınır, vali tayinlerinde de etkili olurdu. Müslümanlarla zimmîler arasındaki davalara müslüman kadılar, zimmîlerin kendi aralarındaki davalara da kendi hâkimleri bakardı. Ali b. Yûsuf zamanında ayrıca askerî kadıllık görevi ihdas edilmiştir. "Kudâtü'l-mahalle" (kudâtü'l-cünd) denilen askerî kadılar savaflara da katılırdı. Adlî görevlerden mezâlim mahkemesi başkanlığını sultan, veliaht veya vezîr-i kebîr yapardı. Diğer adlî görevlilerden "sâhibü'l-medîne" (sâhibü'l-leyl) unvanı taşıyan sâhibü'l-ş-şurta emniyet ve asayişten, sâhibü'l-mevâris miras işlerinden, muhtesib çarşı-pazardan sorumluydu.

İlim ve Kültür Hayatı. Murâbitlar özellikle Endülüs'te parlak bir ilmî ve fikrî harekete mirasçı oldular. Endülüs emîrlerinin saraylarında yetişmiş pek çok kâtip Murâbit sarayında görevlendirilmiştir. Dindar bir hükümdar olan Yûsuf b. Tâşfîn'in meclisleri çoğu Endülüslü olan âlimlerle dolup taşıyordu. Yûsuf b. Tâşfîn, kendisine karşı derin bir muhabbet besleyen Doğru İslâm dünyasının büyük âlimi Gazzâlî'ye hayrandı. Mülûkû't-tavâif meselesinde olduğu gibi ihtiyaç duyduğunda onun fetvasına başvururdu. Öte yandan Endülüs'ün ilhakından sonra Endülüslü âlimlerin Kuzey Afrika'ya gelerek Merakeş ve Fas gibi şehirlere yerleşmesi iki yaka arasındaki ilmî irtibatı güçlendirmiştir. Bu arada çok sayıda âlim Doğru İslâm dünyasına giderek uzun sürelerle oralarda kalmıştır. Ali b. Yûsuf döneminden itibaren nüfuzlarını iyice arttıran Mâlikî fakihleri mantık, kelâm ve felsefe ilimlerine karşı olumsuz bir tavır ortaya koymuşlardır. Kurtuba kadısı İbn Hamdîn'in fetvasıyla Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'i yakıldığı gibi diğer bazı kelâm ve felsefe kitapları da yakılmıştır. Bununla birlikte Murâbitlar zamanında büyük âlimler yetişmiştir. Kıraat ilminde Ebü'l-Hasan İbnü'l-Bâziş, oğlu Ebü Ca'fer İbnü'l-Bâziş, İbn Azîme el-İşbîlî, Ebü Abdullah Muhammed b. Saîd el-Makkarî ve Ahmed b. Muhammed el-Lahmî ile tefsirde İbn Atıyye el-Endelüsî ve Ebü Bekir İbnü'l-Arabî bunların en önemlileridir. Devrin hadis âlimlerinin başında Endülüs muhaddislerinin imamı sayılan Ebü Ali es-Sadeffî, Ebü Ali el-Gassânî, Ebü Abdullah Muhammed b. Hüseyin es-Sebtî, Ebü'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ, Ebü Bekir İbnü'l-Arabî, Kâdî İyâz, Abdullah b. Ali er-Ruşâfî, Ebü'l-Kâsim Ahmed b. Ömer et-Temîmî ve İbnü's-Sakr

el-Hazrecî gelmektedir. Murâbitlar hukuk alanında Mâlikî fıkının mutlak anlamda hâkim olduğu, fakihlerin de sistemde yer aldığı bir düzen kurmuştur. Ebü'l-Velîd el-Bâcî, Muhammed b. Ahmed el-Ceyyânî, İbn Rüşd el-Ced, Ebü Bekir İbnü'l-Arabî fıkıh ve usûl-i fıkıh alanında temayüz eden âlimlerdendir. Fakihlerin olumsuz tutumuna rağmen bu dönemde Ebü Abdullah Muhammed b. Halef el-İlbîrî ve Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman es-Sarakustî gibi kelâmcılar ve İbnü'l-Arif, yakın dostu İbn Berrecân, İbn Kâsî gibi sûfiler yetişmiştir. Murâbitlar devrinde felsefe, riyâzî ve tabii ilimler alanında önceki dönemin uzantısı olarak bir gelişme görülmektedir. Murâbit sarayında vezirlik ve tabiplik yapan İbn Bâcce felsefenin yanında riyâziye, mûsikî ve tabiat ilimlerinde de otoriteydi. İbnü's-Sîd el-Batalyevsî ve Ebü's-Salt ed-Dânî bu ilimlerde yetişen diğer âlimlerdir. İbn Medâ riyâziye, Batı'da Geber adıyla bilinen ve Batlamyus'un yanlışlarını düzeltmek için *Kitâbü'l-Hey'e fî l-İlâhî'l-Mecistî* adlı eseri yazan Câbir b. Eflah astronomi alanında çalışmıştır. Tıp ilminde İbn Rüşd, Ebü'l-Allâ İbn Zühr, oğlu ve bu ailenin üçüncü ve en meşhur hekimi Ebü Mervân İbn Zühr gibi büyük hekimler yetişmiştir. Nahiv ve lugat ilimlerinde İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, Ebü Bekir İbn Meymûn, İbn Hişâm el-Lahmî ve Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdücelîl et-Tüdmîrî gibi âlimler vardır. Arap nesir ve şiiri Dîvân-ı İnşâ'da görevlendirilen Endülüslü edipler ve kâtipler sayesinde parlak bir dönem yaşamıştır. Muhammed b. Abdurrahman el-Ukaylî, Ahmed b. Ali b. Seyyid el-Kinânî, Hafsa er-Rekûniyye, İbn Hamdîs, Ahmed b. Hüreyre, İbn Hafâce, A'mâ et-Tutlîl, Yûsuf b. Tâşfîn ve oğlu Ali'nin kâtibi İbn Abdûn el-Fihri ile İbn Kuzmân bu devirde yetişen önemli şairlerdir. Murâbitlar döneminde yetişen edip ve tarihçiler Endülüs ve Endülüs edebiyatı tarihinin önemli eserlerini kaleme almışlardır. Abdullah b. İbrâhim el-Hicârî, Ebü Bekir Yahyâ b. Muhammed el-Ensârî, İbnü's-Sayrafî, Kâdî İyâz, İbn Beşkûvâl, İbn Bessâm eş-Şenterînî, İbn Hafâce, İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, İbn Ebü'l-Hisâl ve Feth b. Hâkân el-Kaysî bunların en meşhurlarıdır (geniş bilgi için bk. Nykl, s. 219-235). Murâbit sarayına intisap eden Muhammed b. Hasan el-Murâdî, Emîr Ebü Bekir b. Ömer'in isteği üzerine Mağrib'de yazılan ilk siyasetnâme olan *el-İşâre fî tedbîri'l-'imâre*'yi yazmıştır. İbn Ebü Rendeke et-Turtûşî'nin *Sirâcü'l-mülûk* adlı eseri de bir siyasetnâmedir. Ziraat alanında *Zehrü'l-büstân ve nüz-*

hetü'l-ehân isimli eseriyle tanınan Muhammed b. Mâlik et-Tiğnerî de bu dönem de yetişmiştir.

İctimai ve İktisadi Hayat. Murâbit toplumu müslümanlar, hristiyanlar ve yahudilerden meydana geliyordu. Ekseriyeti teşkil eden müslümanlar, devleti kuran askerî sınıf olan Murâbitlar ve diğer kesimler olarak ikiye ayrılıyordu. Kuruluş yıllarında sade bir hayat yaşayan ve cihada büyük önem veren kabile reisleri, Yûsuf b. Tâşfîn'in vefatından sonra Endülüs'ten etkilenip saraylar ve köşkler yaptırarak lüks bir hayat tarzını benimsemiş ve cihad ruhunu kaybetmişlerdir. Mağrib ve Endülüs'te Murâbitlar tarafından sağlanan istikrar ve bir ölçüde maddî refah İbn Tûmert'in isyanına kadar devam etmiştir. Yûsuf b. Tâşfîn, sadece şer'î vergilerle yetinerek önceden alınmakta olan diğer vergileri kaldırıncaya devlet ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiş, bunun üzerine cihad yükünü paylaştırmak için yeni vergiler koymuştur. Dünyanın en zengin yahudilerinden olan Lucena yahudilerinden cizye dışında da vergi almıştır. Ali b. Yûsuf alınıp satılan her mal üzerine vergi koyarak vergi kapasimini genişletmiştir.

Murâbitlar'da topraklar "arzu'l-mahzen" (müstahlas) denilen mirî araziler, kabilelere verilen iktâlar, vakıf arazileri ve özel mülklerden oluşuyordu. Dîvân-ı Müstahlas devlet arazilerinin yönetimiyle ilgilenirdi. Devletin kuruluşundan önce bölgede kervan ticaretinden en fazla istifade eden Sanhâce kabilesi, kuruluştan itibaren bu ticareti daha da güçlendirerek Mağrib ve Endülüs'te önemli bir iktisadî rol oynamıştır. Altın kaynağı Batı Sudan'a ulaşan kervan yolları sayesinde dış ticarete büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Murâbit hükümdarları 450 (1058) yılından itibaren kendi adlarına sikke bastırmıştır. Paraların üzerinde "Abdullah emîrül-mü'minin" ibaresi yer alıyordu. Yaygın kanaate göre bu isim ve unvanla Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrîlâh kastediliyordu. Onun ölümünden sonra da ibarede bir değişiklik yapılmamıştır. Para birimleri olan dinar XI. yüzyılın ortalarından itibaren ülkelerarası ticarete önem kazanmış, on beş merkezde basılan ve Murâbit denilen dinarlar bütün Akdeniz limanlarına yayılmış, hatta Avrupa'da taklitleri basılmıştır. Bu dönemde Murâbit dinarının İstanbul'a kadar ulaştığı bildirilmektedir. Murâbit idarecileri Endülüslü zenaat erbabından istifade ederek Mağrib'de ziraat ve endüstriyi geliştirmiş ve iki yaka arasında sıkı bir ticarî hareket başlatılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah b. Bulukân, *et-Tibyân* (nşr. Emîn Tevfik et-Tîbî), Rabat 1995, s. 121-176; Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 858-865; Şerîf el-İdrîsî, *Nühzetü'l-müşâk*, Beyrut 1409/1989, s. 233-236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 151-155, 187-193, 417-418, 558-559, 569-584; Abdüvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib fi telhîsi ahbârü'l-Mağrib* (nşr. M. Saïd el-İr-yân), Kahire 1963, s. 147-241; a.mlf., *Veşâ'îku'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1997; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulle'tü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1985, II, 85-102, 186-198; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mağrib*, IV; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXIV, 253-277; İbn Ebû Zer', *Entisü'l-muḥrib* (nşr. C. J. Tornberg), Rabat 1973, s. 119-171; *el-Hule'lü'l-mevşiyye fi zikri'l-ahbârü'l-Merrâküşiyye* (nşr. Süheyl Zekkâr – Abdülkâdir Zimâme), Dârülbeyzâ 1399/1979, s. 15-141; İbnü'l-Hatîb, *el-İḥâta*, III, 446-454; IV, 58-59, 347-354; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 181-205; Mahmûd Makdîsî, *Nühzetü'l-enzâr fi 'acâ'ibi'l-tevâriḥ ve'l-ahbâr* (nşr. Ali ez-Zevârî – Muhammed Mahfûz), Beyrut 1988, I, 431-449; Yûsuf Eşbâh, *Târîḫü'l-Endelüs fi 'ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn* (trc. M. Abdullâh İnân), Kahire 1417/1996, I, 67-124, 178-246; II, 232-262; Selâvî, *el-İstikşâ*, II, 3-77; A. R. Nykl, *Hispano – Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 219-315; Hasan Ahmed Mahmûd, *Kıyâmü devleti'l-Murâbitîn*, Kahire 1956; M. Vüled Dâdâh, *Mefhûmü'l-mülk fi'l-Mağrib*, Beyrut 1964, s. 99-122; M. Abdullâh İnân, *'Asrül-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire 1383/1964, I/1, s. 1-474; Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî, *Ahbârü'l-Mehdî b. Tûmert ve bidâyetü devleti'l-Muvaḥḥidîn*, Rabat 1971, s. 13-76; Hasan Ali Hasan, *el-Ḥaḍâretü'l-İslâmiyye fi'l-Mağrib ve'l-Endelüs: 'Asrül-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn*, Kahire 1980, s. 18-44, 52-62; Ch. A. Julien, *Histoire de l'Afrique du Nord: Tunisie-Algérie-Moroc*, Paris 1980, II, 76-102; Seyyid Abdülazîz Sâlim, *el-Mağribü'l-kebir*, Beyrut 1981, II, 690-766; J. Cuoq, *Histoire de l'islamisation de l'Afrique de l'Ouest*, Paris 1984, s. 29-50; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîḫ*, Dârülbeyzâ 1405/1984, I, 151-232; Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Murâbitîn*, Beyrut 1985; M. Mecîd Saïd, *eş-Şi'r fi 'ahdi'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn bi'l-Endelüs*, Beyrut 1985; İhsan Abbas, *Târîḫü'l-edebi'l-Endelüs: 'Asrül-tavâ'if ve'l-Murâbitîn*, Beyrut 1985, s. 29-31, 45-50, 65-70, 257-278; Hasan İbrâhim, *İslâm Târîhi*, V, 141-160, 378-385; Habîb el-Cenhâni, *Dirâsât fi'l-târîḫi'l-İktisadî ve'l-İctimâ'î li'l-Mağribi'l-İslâmî*, Beyrut 1986, s. 89-103; Mustafa Behcet, *el-İtticâhü'l-İslâmî fi ş-ş'i'rî'l-Endelüsî fi 'ahdey mülkü'l-tavâ'if ve'l-Murâbitîn* (doktora tezi, 1986), Câmîatü Asyût Külliyyetü'l-ugatî'l-Arabîyye; Hamdî Abdülmün'im M. Hüseyin, *Târîḫü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fi 'asri'l-Murâbitîn: Devletü 'Ali b. Yûsuf el-Murâbitî*, İskenderiye 1986; Mustafa İbrâhim el-Müşîni, *Medresetü'l-tefsîr fi'l-Endelüs*, Beyrut 1406/1986, s. 89-91, 149-193, 251-283, 329-392, 474-501, 538-559; Mustafa ez-Zebbân, *Fünûnün-neşri'l-edebi bi'l-Endelüs fi zillî'l-Murâbitîn*, Dârülbeyzâ 1987; Jamil M. Abu'n-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, London 1987, tür.yer.; İsmet Abdüllatîf Dendeş, *el-Endelüs fi nihâyetü'l-Murâbitîn ve müsteḥillî'l-Muvaḥḥidîn*, Beyrut 1988, s. 25-136; a.mlf., *Devrül-Murâbitîn fi neşri'l-İslâm fi garbi İfrîkiyâ*, Beyrut 1408/1988, s. 27-168; a.mlf., *Eḍvâ' cedide 'ale'l-Murâbitîn*, Beyrut 1991; V. Lagardère, *Les Almoravides jusqu'au règne de Yûsuf b. Tâşfîn (1039-1106)*, Paris

1989; Münâ Hasan Ahmed Mahmûd, *Tâşfîn b. 'Ali b. Yûsuf*, Kahire 1990; I. Hrbek – J. Devisse, "Les Almoravides", *Histoire générale de l'Afrique*, Paris 1990, III, 365-395; P. Guichard, *Les musulmans de Valence et la reconquête (XIe-XIIIe siècles)*, Damas 1990-91, I, 82-100; II, tür.yer.; G. Marçais, *La Berbérie musulmane et l'Orient au moyen âge*, Dârülbeyzâ 1991, s. 238-275; D. Urvoy, "The 'Ulamâ' of al-Andalus", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 865-868; Hüseyin Münis, *Târîḫü'l-Mağrib ve ḥaḍâretüh*, Beyrut 1412/1992, II, 5-95; İbrâhim el-Kâdirî Bûtüşşî, *el-Mağrib ve'l-Endelüs fi 'asri'l-Murâbitîn*, Beyrut 1993; Abdülfetâh Mukallid el-Guneymî, *Meusû'atü târîḫi'l-Mağribi'l-'Arabî*, Kahire 1414/1994, II, 101-191; Abdülhak el-Merîni, *Şi'rü'l-cihâd fi'l-edebi'l-Mağribî I* (doktora tezi, 1996), Fas Câmîatü Sidi Muhammed b. Abdullâh, s. 225-391; Hasan Cellâb, *ed-Devletü'l-Murâbitiyye*, Merakeş 1418/1997; Kemâl Seyyid Ebû Mustafa, *Târîḫü'l-Endelüs el-İktisadî fi 'asri devleteyi'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn*, İskenderiye, ts. (Merkezü'l-İskenderiye li'l-kitâb), s. 40-61, 337-377; J. Bosch Vilá, *Los Almoravides*, Granada 1998; M. Mahmûd Abdullâh b. Biyye, *el-Eşerü's-siyâsi li'l-'ulemâ' fi 'asri'l-Murâbitîn*, Beyrut 1421/2000; Sâmîye Mustafa M. Mes'ad, *el-Ḥâjâtü'l-İktisadîyye ve'l-İctimâ'îyye fi iklimi Ğunâta fi 'asreyi'l-Murâbitîn ve'l-Muvaḥḥidîn*, Kahire 1423/2003; J. F. Torres, "Tesorillo de dinares Almorávides hallado en la Alcazaba de Almería", *Coins and Coinage of al-Andalus* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 2003, VI, 87-97; Lütfî Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003, tür.yer.; H. Terrasse, "L'art de l'empire almoravide: ses sources et son évolution", *St.I*, III (1955), s. 25-34; E. Lévi-Provençal, "Le titre souverain des Almoravides et sa légitimation par le Califat Abbâside", *Arabica*, II, Leiden 1955, s. 265-288; A. Launois, "Influence des docteurs Malékites sur le monnayage Ziride de type Sunnite et sur celui des Almoravides", a.e., XI (1964), s. 127-150; Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, "es-Sa-fahâtü'l-ülâ min târiḫi'l-Murâbitîn", *Câmî'atü'l-İskenderiyye Mecelletü Külliyyeti'l-adâb*, XXI, İskenderiye 1967, s. 47-79; H. T. Norris, "New Evidence on the Life of 'Abdullâh b. Yasin and the Origins of the Almoravid Movement", *JAFr. H*, XII/2 (1971), s. 255-268; a.mlf., "al-Murâbitîn", *EP* (İng.), VII, 584-589; M. J. Viguera, "Las Cartas de al-Gazâlî y al-Ṭurṭuşî al-Soberano Almorávid Yusuf b. Tâşfîn", *al-Andalus*, XLII, Madrid 1977, s. 341-351; R. A. Messiev, "Quantitative Analysis of Almoravid Dinars", *JESHO*, XXIII/1-2 (1980), s. 102-118; F. Meier, "Almoraviden und marabute", *WI*, XXI/1-4 (1981), s. 115-163; Salâh Abdülhâdî Mustafa, "İshâmü'l-Murâbitîn fi neşri'l-İslâm fi ş-Şimâli'l-İfrîki ve's-Südâni'l-Garbi", *el-Mü'erriḫü'l-'Arabî*, XII/31, Bağdad 1987, s. 203-213; D. Lange, "The Almoravids and the Islamization of the Great States of West Africa", *Res orientales*, VI, Paris 1994, s. 65-76; a.mlf., "The Almoravid Expansion and Downfall of Ghana", *Isl.*, LXXIII (1996), s. 313-351; N. Leutzon, "The Almoravids in the Sahara and Bilâd al-Sūdân: A Study in Arab Historiography", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXV, Jerusalem 2001, s. 133-152; Şinasi Altundağ, "Murâbitlar", *İA*, VIII, 580-586; P. Chalmeta, "al-Murâbitîn", *EP* (İng.), VII, 589-591; Ch. Ewert, "Almoravid Art", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1982, I, 196-197.

